

Obserwacja ciemnej odmiany błotniaka stawowego *Circus aeruginosus* na Śląsku a jej występowanie w Europie

Observation of the dark morph of the Marsh Harrier *Circus aeruginosus* in Silesia and its occurrence in Europe

Łukasz Berlik

ul. Domańskiego 69h/6, 45-819 Opole
e-mail: lberlik.opole@gmail.com

Dnia 21.04.2013 w Opolu, w rejonie ul. 10 Sudeckiej Dywizji Zmechanizowanej, zaobserwowałem wraz z Aleksandrą Kowalską samca błotniaka stawowego *Circus aeruginosus* odmiany ciemnej. Słoneczna pogoda i stosunkowo nieduża wysokość, na jakiej krążył ptak, sprzyjały wykonaniu zadowalającej dokumentacji fotograficznej. Zdjęcia ukazały dokładnie następujące cechy: czekoladowobrązowe ubarwienie głowy, brzucha (z rozjaśnieniem na piersi) i pokryw podskrzydłowych, a ponadto po trzy ciemne pręgi na spodzie skrzydeł, przebiegające przez lotki drugiego rzędu (pojedynczy gruby pas na tylnym brzegu skrzydła oraz dwa cieńsze w centralnej części lotek). Oprócz tego widziany osobnik miał cechy typowe dla samca błotniaka stawowego w wieku subad. lub ad. – jasnoszary spód ogona oraz czarne końce skrzydeł. Ptak (fot. 1) kołował w towarzystwie trzech myszołów *Buteo buteo*, z którymi został bezpośrednio porównany. Zgłoszenie niniejszej obserwacji uzyskało pozytywne orzeczenie Komisji Faunistycznej (nr sprawy

13311). Jest to drugie stwierdzenie ciemnej odmiany błotniaka stawowego w Polsce. Pierwszej obserwacji dokonał dnia 15.08.2012 w Krzewicy (pow. tomaszowski, woj. lubelskie) Waldemar Gargoła (Komisja Faunistyczna 2013).

Ciemna odmiana barwna jest formą melanizmu, pojęcia te nie są jednak tożsame (Cerutti 2012). Dotychczas opisano przypadki istnienia melanistycznych osobników, w tym reprezentujących odrębną formę barwną, u kilku gatunków błotniaków: błotniaka długoskrzydłego *Circus buffoni*, błotniaka afrykańskiego *C. ranivorus*, błotniaka nowogwinejskiego *C. spilothorax*, błotniaka amerykańskiego *C. hudsonius*, błotniaka zbożowego *C. cyaneus*, błotniaka łąkowego *C. pygargus* oraz błotniaka stawowego (Clark 1992, Clark 1997, Vallotton 2011). Pierwszej dokładnej charakterystyki odmiany ciemnej tego ostatniego gatunku dokonał Clark (1987). Wcześniej jedynie o niej wspomiano, a wielu autorów prac dotyczących błotniaka stawowego całkowicie pomijało jej istnienie. Clark wyróżnił odmianę

Fot. 1. Samiec błotniaka stawowego *Circus aeruginosus* odmiany ciemnej obserwowany w Opolu dnia 21.04.2013 (fot. Ł. Berlik)

Photo 1. Dark morph of male Marsh Harrier *Circus aeruginosus* recorded on 21th April 2013 in Opole

ciemną u obu płci. Opisał ją na podstawie jedenastu osobników (dziewięciu samców, w tym trzech schwytyanych, i dwóch samic) obserwowanych w trakcie wiosennej migracji w izraelskim Ejlacie w latach 1984–1986 oraz sześciu okazów muzealnych (trzy dorosłe samce i trzy dorosłe samice), spośród których po dwa zostały zdobyte w Egipcie oraz na Cyprze, pozostałe zaś w hrabstwie Sussex w Anglii oraz na Śląsku (w przypadku tego ostatniego osobnika brak dokładnej lokalizacji i daty). W oparciu o dane uzyskane dzięki obrączkowaniu szponiastych przelatujących w okresie wiosennym nad Ejlatem oraz lokalizacje zastrzelenia ptaków, które trafiły do muzealnych zbiorów, Clark sugeruje, że głównym arealem lęgo-

wym ciemnej odmiany błotniaka stawowego mogą być Europa Wschodnia oraz Azja Zachodnia. Obszary te są znacznie słabiej penetrowane przez ornitologów niż Europa Zachodnia, co według badacza może częściowo wyjaśniać, dlaczego odmiana ta nie została wcześniej dostatecznie obszernie opisana w literaturze. Inną przyczyną takiego stanu rzeczy mogło być też niewielkie dotychczas zainteresowanie zmiennością w obrębie gatunku. Wydaje się o nim świadczyć fakt, że stwierdzenie lęgów osobników formy ciemnej w zachodniej Francji (Fouquet i Yésou 1991) jawiło się jako dość zaskakujące w świetle ówczesnej wiedzy. Liczba zaobserwowanych ptaków wskazywała, że występowanie tej odmiany na terenie Eu-

ropy Zachodniej może nie być tak rzadkie, jak do tej pory sądzono. W czerwcu 1992 po raz pierwszy stwierdzono osobnika formy ciemnej (dorosłego samca) na terenie Holandii, w prowincji Flevoland (van Beusekom 1996). Ptak nie wykazywał jednak żadnych zachowań terytorialnych. Na możliwość wschodniego pochodzenia obserwowanego błotniaka może wskazywać fakt występowania wówczas zjawisk powiązanych z długotrwałe utrzymującymi się w drugiej połowie maja i na początku czerwca wiatrem ze wschodu oraz wysokim ciśnieniem. Van Beusekom (1996) wspomina o wyjątkowo licznych nalocie kobczyka oraz nasilonej migracji trzmielojada *Pernis apivorus*, kani czarnej *Milvus migrans*, błotniaka łąkowego *Circus pygargus*, bociana czarnego *Ciconia nigra* i bociana białego *C. ciconia*. W literaturze opisano ponadto występowanie na terenie Białorusi osobników określonych jako melanistyczne (Vintchevski 2002).

Dodatkowymi źródłami danych wykorzystanych w niniejszej pracy były zasoby internetowe oraz informacje uzyskane bezpośrednio od ornitologów z Eurazji i Afryki, w tym członków komisji faunistycznych. Jedynie nieliczne komisje gromadzą informacje dotyczące obserwacji ciemnej odmiany błotniaka stawowego, w związku z czym prawdopodobnie brakuje wiedzy na temat stwierdzeń tej formy w wielu krajach (Armenia, Belgia, Finlandia, Irlandia, Maroko, Słowenia i Szwajcaria). Mimo to udało się zgromadzić dość interesujący materiał.

Na szczególną uwagę zasługują stwierdzenia samców (zwłaszcza subad. i ad.) jako łatwych do identyfikacji. Ich obserwacji (w większości kwietniowych i wrze-

śniowych) dokonano w Austrii (khill.net), Czechach (birds.cz), Danii (netfugl.dk), na Malcie (mniej niż 10 stwierdzeń (R. Galea, inf. niepubl.); o kilku samcach odmiany ciemnej wspomniano także w publikacji dotyczącej jesiennej migracji nad Maltą (Sammut i inni 2013)), w Niemczech (dwie obserwacje (ornitho.de)), Rosji (cztery obserwacje, w tym dwie dokonane w maju oraz jedna w sierpniu (rbcu.ru, wildlifemonitoring.ru, birdchuvashia.ru)), Rumunii (stosunkowo częste obserwacje ptaków o różnym stopniu melанизmu (S. Daróczy, inf. niepubl.)), na Słowacji (dwa stwierdzenia, w tym jedno majowe, dotyczące samca wykazującego zachowania terytorialne (R. Kvetko, inf. niepubl.)), Węgrzech (co najmniej kilka obserwacji, w tym dotyczące przynajmniej jednego prawdopodobnie terytorialnego osobnika (G. Simay, inf. niepubl., birding.hu)) i we Włoszech (kilka obserwacji (O. Janni, inf. niepubl.)). Ponadto samce odmiany ciemnej są także corocznie obserwowane nad Ejlątem (w trakcie migracji oraz zimą), nie są jednak liczne i stanowią prawdopodobnie nie więcej niż 1% wszystkich błotniaków stawowych (Y. Perlman, inf. niepubl.). Interesujące są także dane zebrane przez organizację Batumi Raptor Count (www.batimiraptorcount.org) – liczebności samców widzianych w poszczególnych latach podczas liczeń jesiennych to kolejno: 5 (2010), 2 (2011), 17 (2012) i 34 (2013) (J. Wehrmann, inf. niepubl.). Warto zaznaczyć, że rok 2013 był pierwszym, w którym odnotowywano przynależność do odmiany ciemnej w przypadku wszystkich osobników ją reprezentujących, z czego niewątpliwie częściowo wynika tak wysoka

w porównaniu z latami wcześniejszymi liczebność. Kolejne lata liczeń w Batumi powinny przyczynić się do zwiększenia wiedzy na temat tej formy barwnej. Brak natomiast informacji na temat obserwacji ciemnych błotniaków stawowych nad Tarifą, ponieważ nie były one osobno odnotowywane (A. Broniarek, inf. niepubl.). Ponadto takie ptaki na pewno nie były obserwowane przez uczestników akcji Drapolicz pomimo świadomości istnienia odmiany melanistycznej (A. Kośmicki, inf. niepubl.). Trzeba jednak dodać, że ogólne liczebności samców w poszczególnych latach były niewielkie (liczenia jesienne: 10 (2008), 20 (2009), 37 (2010) i 29 (2011), suma stwierdzeń samców podczas liczeń wiosennych (2008–2010): 94), zwłaszcza w porównaniu z liczebnościami notowanymi w Batumi (w 2013 roku 2334 samce). Znane są także dokonane na terenie Europy obserwacje bardzo ciemnych samic (w tym określonych jako lęgowe na Ukrainie i w Niemczech (A. Simon, inf. niepubl., ornitho.de)) i ptaków młodocianych. Takie ptaki nierzadko są identyfikowane przez obserwatorów jako reprezentujące odmianę ciemną – oznaczenia te należy jednak traktować z pewną rezerwą. Znacząca jest uwaga załączona do jednej z kilku obserwacji ciemnych błotniaków w bazie ornitho.de: „Ptak nie jest melanistyczny, ale ciemnobrązowy” (Ornitho.de). Najprawdopodobniej wielu obserwatorów może uznawać za ptaki odmiany ciemnej stosunkowo często spotykane w Europie osobniki, w których upierzeniu w wieku młodocianym brakuje jasnych piór na czubku głowy, gardle i pokrywach naskrzydłowych. Nawet w publikacji Clarka (1987) brak wystarczającego

rozróżnienia między tymi typami ptaków (czego autor wydaje się świadomy), a Forsman (2010) pisze wręcz, że samice i osobniki młodociane odmiany ciemnej mogą być nieodróżnialne od wyżej wspomnianych nietypowo ubarwionych osobników młodocianych. Niedawne badania (Blanc i inni 2013) dostarczyły zresztą bardzo interesujących informacji na ich temat. Z obserwacji wynika, że u samic wspomniane jasne elementy nie pojawiają się w upierzeniu wraz z wiekiem, w związku z czym ich wygląd zmienia się bardzo nieznacznie. Oznacza to, że ptaki bez jasnej czapeczki mogą być nie tylko osobnikami młodocianymi czy immaturowymi, ale także dorosłymi samicami, o czym nie wspomina Forsman (2010). Jak pokazują ilustracje zamieszczone we wspomnianej pracy (Blanc i inni 2013), upierzenie takich ptaków może mieć stosunkowo ciepły odcień, co prawdopodobnie pozwala jednoznacznie stwierdzić, że obserwowany osobnik nie przynależy do odmiany ciemnej. Z drugiej strony ryzykowne wydaje się stwierdzenie, że ptak o znacznie ciemniejszym ubarwieniu bez wątplenia reprezentuje formę melanistyczną. Nie można wykluczyć, że rozróżnienie omawianych typów na podstawie cech wyglądu jest w przypadku osobników młodocianych i samic możliwe, ale z pewnością wymagałoby to odpowiednich badań, podobnych do tych, jakie przeprowadzili Blanc i inni (2013), polegających m.in. na znakowaniu potomstwa ciemnych samców i wyjątkowo ciemnych samic oraz analizie postępujących wraz z wiekiem zmian w upierzeniu. Warto dodać, że część samców, które jako osobniki młodociane były bardzo ciemne, po pie-

rwszym kompletnym przepierzeniu wyglądała typowo, co dobitnie pokazuje, że określanie takich ptaków jako reprezentujących odmianę ciemną jest w wielu przypadkach błędne.

Dane, które udało się zgromadzić, zdają się potwierdzać dotychczasowe ustalenia naukowców na temat odmiany ciemnej błotniaka stawowego i jej związku z konkretnym rejonem w areale występowania gatunku. Należące do niej samce w większości państw europejskich nie były widywane w sezonie lęgowym. Obserwacji dokonywano głównie w trakcie migracji (kwiecień, wrzesień). Stosunkowo duże liczebności takich błotniaków obserwowanych regularnie w Batumi również wskazują na ich wschodnie pochodzenie, podobnie jak obserwacje dokonane na początku maja i w pierwszej połowie sierpnia, poza szczytem przelotu, w Rosji, na dodatek na stosunkowo niewielkim obszarze (Uljanowsk, Samara, Czuszazja – patrz wyżej). Zastanawiająca jest stosunkowo duża liczba stwierdzonych w ubiegłym wieku w zachodniej Francji lęgowych błotniaków odmiany ciemnej. Kwestia, czy omawiana forma pojawiła się na zachodzie Europy niezależnie od populacji wschodnich, czy może jest dziedzictwem pochodzących z nich ptaków, które, odnalazłszy dogodne warunki do odbycia lęgów w tamtejszym łagodnym klimacie (błotniak stawowy występuje we Francji przez cały rok), nie powróciły w swoje dawne strony, wydaje się całkiem interesującym tematem badań dla genetyków. Przy okazji warto dodać, że związek odmiany barwnej z określonym rejonem jest w przypadku niektórych gatunków, np. kurhannika *Buteo rufinus*, jeszcze bar-

dziej wyraźny (Ferguson-Lees i Christie 2010). W świetle dotychczas zgromadzonej wiedzy obserwacje formy ciemnej z terenu Europy Środkowej i Północnej wydają się szczególnie interesujące. Mając na uwadze związek tego wariantu upierzenia z rozmieszczeniem, można przypisać takim stwierdzeniom wagę zbliżoną do znaczenia stwierdzeń gatunków charakterystycznych dla określonych rejonów Europy, a nie tylko charakter barwnej anomalii. Wydaje się, że nie wszyscy obserwatorzy mogą mieć świadomość istnienia ciemnej odmiany błotniaka stawowego. Przedstawiające ją ilustracje znalazły się co prawda w przewodnikach specjalistycznych (Clark 1999, Forsman 2010), brak jednak odpowiednich rysunków w pozycjach najpopularniejszych wśród krajowych ornitologów amatorów (Jonsson 1998, Svensson 2012). Pomimo istnienia opisów oraz ilustracji przedstawiających osobniki niedorośle oraz dorosłe samice odmiany ciemnej ich tere nowa identyfikacja jest ze wspomnianych wcześniej względów bardzo trudna lub wręcz niemożliwa. Rozpoznanie samca odmiany ciemnej w szacie subad. lub ad. nie powinno natomiast nastręczać żadnych trudności, choć w przypadku niedoświadczonych obserwatorów nie można wykluczyć możliwości pomylenia takiego ptaka z innym gatunkiem, u którego ciemnobrązowe upierzenie jest bardziej powszechne, np. z myszołowem lub trzmielojadem. Możliwe, że skąpa liczba stwierdzeń z terenu Europy Środkowej to wynik nie tylko faktycznej rzadkości tej formy i ograniczonej wiedzy na jej temat, ale także niedostatecznego zainteresowania zagadnieniem. Niektóre informacje o

obserwacjach z terenów Polski i państw ościennych mogły pozostać nieopublikowane, będąc uznanymi przez autorów za nieszczególnie interesujące. Warto jednak dzielić się nimi i gromadzić je – w przyszłości mogą okazać się cennym materiałem do analiz.

Podziękowania

Informacje na temat wiedzy o obserwacjach błotniaków stawowych odmiany ciemnej przekazali mi następujący przedstawiciele komisji faunistycznych: Leander Khil (Austria), Wouter Faveyts (Belgia), Alexandre Vintchevski (Białoruś), Jiří Horáček (Czechy), Roni Väisänen (Finlandia), Yves Kayser (Francja), José Luis Copete (Hiszpania), Mark Carmody (Irlandia), Raymond Galea (Malta), Jacques Franchimont (Maroko), Christopher König (Niemcy), Jan Lontkowski (Polska), Rafael Matias (Portugalia), Szilárd Daróczy (Rumunia), Richard Kvetko (Słowacja), Jurij Hanžel (Słowenia), Bernard Volet (Szwajcaria), Gábor Simay (Węgry), Nigel Hudson (Wielka Brytania) oraz Ottavio Janni (Włochy). Pozostali obserwatorzy, którzy udzielili mi pomocy, to: Philip Hyde (African Bird Club), Vasil Ananian (Armenia), Wouter Vansteelaant, Jasper Wehrmann (Batumi Raptor Count), Dzmitry Vintchevski (Białoruś), Tomáš Bělka, David Horal (Czechy), Andrzej Kośmicki (Drapolicz), Yoav Perlman (Izrael), Arkadiusz Broniarek, Tomasz Królak, Katarzyna Skakuj (Polska), Dmitrij Usow (Russian Raptor Research and Conservation Network) i Andrew Simon (UA Birds, Ukraina). Wszystkim serdecznie dziękuję.

Summary

On 21.04.2013 I observed a Marsh Harrier male belonging to the dark morph of the species in Opole city. This was the second record of this morph in Poland, formally accepted by the Polish Rarities Committee. The most likely individuals of the dark morph come from a distinct population inhabiting Eastern Europe and Western Asia, as suggested by their rare observations in Central and Western Europe and regular records along migratory routes in Israel and Georgia.

Literatura

- van Beusekom R. F. J. 1996. Dark morph Marsh Harrier in Flevoland in June 1992. *Dutch Birding* 18: 237–238.
- birdChuvashia.ru. [Online] http://birdchuvashia.ru/index.php?view=detail&id=4557&option=com_joomgallery [9.11.2015].
- birding.hu. [Online] <http://birding.hu/keper-tekeles/39611>; <http://birding.hu/keper-tekeles/40506>; <http://birding.hu/keper-tekeles/114661>; <http://birding.hu/keper-tekeles/213787> [9.11.2015].
- birds.cz. [Online] http://birds.cz/avif/obsdetail.php?obs_id=1023579 [9.11.2015].
- Blanc J.-F., Sternalski A., Bretagnolle V. 2013. Plumage variability in Marsh Harriers. *British Birds* 106: 145–158.
- Cerutti M. 2012. Melanistic or Dark Morph? [Online] <http://world-bird-sanctuary.blogspot.com/2012/03/melanistic-or-dark-morph.html> [9.11.2015].
- Clark W. S. 1987. The dark morph of the Marsh Harrier. *British Birds* 80: 61–72.
- Clark W. S. 1992. Dark-morph Montagu's Harrier. *Dutch Birding* 14: 178–179.
- Clark W. S. 1997. A dark morph for the African Marsh Harrier. *Journal of African Raptor Biology* 12: 27–29.

- Clark W. S.** 1999. A Field Guide to the Raptors of Europe, the Middle East, and North Africa. Oxford University Press, Oxford.
- Ferguson-Lees J., Christie D. A.** 2010. Raptors of the World. Christopher Helm, London.
- Forsman D.** 2010. The Raptors of Europe and the Middle East. A Handbook of Field Identification. Christopher Helm, London.
- Fouquet M., Yésou P.** 1991. Dark-morph Marsh Harriers in western France. *British Birds* 84: 438.
- Jonsson L.** 1998. Ptaki Europy i obszaru śródziemnomorskiego. Wydawnictwo MUZA SA, Warszawa.
- khil.net.** [Online] <http://www.khil.net/blog/wp-content/gallery/birdexperience-2010/birdexp2.jpg> [9.11.2015].
- Komisja Faunistyczna** 2013. Orzeczenia pozytywne wydane w roku 2013. [Online] http://komisjafaunistyczna.pl/?page_id=1050 [9.11.2015].
- netfugl.dk.** [Online] http://www.netfugl.dk/pictures.php?id=showpicture&picture_id=6148 [9.11.2015].
- ornitho.de.** [Online] http://www.ornitho.de/index.php?m_id=54&id=10639530; http://www.ornitho.de/index.php?m_id=54&id=15704585; http://www.ornitho.de/index.php?m_id=54&id=15916874 [9.11.2015].
- rbcu.ru.** [Online] <http://www.rbcu.ru/forum/messages/forum18/topic902/message74333/#message74333> [9.11.2015].
- Sammut M., Fenech N., Pirotta J. E.** 2013. Autumn raptor migration over Malta. *British Birds* 106: 217–223.
- Svensson L.** 2012. Ptaki. MULTICO Oficyna Wydawnicza 2012, Warszawa.
- Vallotton L.** 2011. A dark morph African Marsh Harrier *Circus ranivorus* from Botswana. *GABAR* 22: 5–10.
- Vintchevski D. E.** 2002. Records of melanistic female Western Marsh Harriers (*Circus aeruginosus*) in Belarus. *Subbuteo* 5: 20–22.
- wildlifemonitoring.ru.** [Online] http://raptors.wildlifemonitoring.ru/#object/o_id=2331 [9.11.2015].